

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ *КРАСА* В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Анотація. В статті проаналізовано лексеми-вербалізатори концепту *краса* у творчості українських письменників. У поетичних текстах домінує репрезентація зовнішньої краси людини, це зумовлює визначальну роль зорового аналізатора в процесі сприйняття цієї ознаки й формування авторських уявлень про неї.

Для сучасного українського мовознавства надзвичайно важливим є вивчення мови в аспекті її взаємозв'язків із ментальністю, культурою, звичаями та традиціями українського народу.

Мета даної статті полягає у дослідженні лінгвокультурологічної природи концепту *краса* в українській художній картині світу, зважаючи на те, що семантика концептуальної одиниці зумовлена етнокультурною специфікою тієї картини світу, частиною якої є письменник.

Художня картина світу є подібною до мовної картини світу, яка відбиває індивідуальну картину світу автора і реалізується за допомогою мови у художньому тексті, стилістичних стратегій тощо.

Краса є феноменом когніції та культури, який характеризується зв'язком з концептом *людина*, що зумовлює антропоцентричне тлумачення сутності краси. Це пов'язує із особливостями світосприйняття людини і здатністю знаходити цю ознаку в дійсності.

Найчастіше українські письменники називають носіями *краси* – жінок. Наприклад, Т.Г. Шевченко в своєму вірші "Думка" наділяє головну героїню зовнішньою красою: *"Нащо мені чорні брови, / Нащо карі очі, / Нащо літа молодії, / Веселі, дівочі? / Літа мої молодії / Марно пропадають, / Очі плачуть, чорні брови / Од вітру линяють. / Серце в'яне, нудить світом, / Як пташка без волі. / Нащо ж мені краса моя, Коли нема долі"*. Концепт *краса* репрезентується лексемами *чорні брови, карі очі, літа молоді, веселі*. Поет змальовує образ нещасливої сироти, яка втратила усе через зраду "чорнявого", тому *чорні брови од вітру линяють, серце в'яне*. Героїня не бачить сенсу в зовнішній красі, якщо не має щасливої долі. Нажаль, не завжди краса для жінки є запорукою її щасливої долі.

В поемі Т.Г. Шевченка "Петрусь" в словах головної героїні про власну красу та молодість – *Занапастила мене мати, / Зов'яне марне у палатах / Краса і молодість моя* – репрезентується значення мінливості і швидкоплинності жіночої краси. Бідолашна дівчина росла весь час одна, пізніше була продана генералу і посватана батьками за нелюбого. Тепер її чекає зовсім не те про що вона мріяла. В поемі Т.Г. Шевченка висвітлюється ознака *краси* як товару, як предмету власності.

Як відомо, красива жінка – красива в будь-якому віці. Показовим є уривок з роману "Маруся Чурай" Л. Костенко: *"... Спливло життя, як листя за водою. / Я пригадала матір молодую. / Вона у мене, як була молодша, / була предивна, як на людський глузд. / Було, сльозами набрякають очі, / вона ж сміється кутиками вуст. / Таке обличчя чи така вже звичка, / а голосочок! — чистий, мов кришталь. / Така була красива молодичка, / вуста сміються, а в очах печаль"* (Л. Костенко, "Маруся Чурай"). Колишня дивовижна врода матері Марусі Чурай репрезентується лексемами *предивна, обличчя сміється кутиками вуст, голосочок чистий, мов кришталь, красива молодичка*. Змучена та пригнічена смертю чоловіка, в неї *вуста сміються, а в очах печаль* – це свідчить про оптимізм і любов до життя героїні. Письменниця наділяє образ матері надзвичайною красою та легкістю, поряд із нещасливими віхами життя.

Українські письменники оспівують не лише красу реальної жінки, а й красу Богинь, цариць. Наприклад, Максим Рильський репрезентує надхмарну красу богині любові Афродіти Мілоську: *Ти – матері Сікстинської сестра, / Земною, не надхмарною красою / Ти світиш нам. Падуть перед тобою / Віки й народи. Далечинь стара.* Афродіта є ідеалом жіночої вроди. Він вірить, що божественне створіння ніколи не помре в пам'яті нащадків, а навпаки постане з більшою силою.

В українському художньому дискурсі лексема *краса* репрезентується не тільки в семантичному полі "краса жіноча", але й семантичній площині "краса чоловіча". Зовнішня краса важлива не лише для дівчини, але й для чоловіків. Це яскраво показано в творі Юрія Яновського "Путь у Францію". Письменник застосовує тут словосполучення *навести красу* в значенні причепуритися, привести свій зовнішній вигляд в гарний стан: *"В одній перукарні, куди Анрі-Жак зайшов, щоб навести красу, перукар запропонував йому свого велосипеда"*.

Іван Нечуй-Левицький використовує лексему *краса* в описі пана Прушинського зі свого твору "Бурлачка": *"...вже не дуже молодий панич, здоровий, широкоплечий, з великою головою, з цілою гривовою міцного волосся на голові, з розкішними чорними бровами на високому лобі. Все його лице дихало силою, мужньою красою"*. Письменник описує не дуже молодого чоловіка, але який при цьому є здоровим, широкоплечим, привабливим, сильним та мужнім. В нього широкі плечі, велика голова, грива міцного волосся, чорні брови, високий лоб, що яскраво репрезентує його чоловічу красу.

Андрій Головка вважає, що душевна краса є не менш важливою, ніж зовнішній вигляд. Навіть зовнішньо неприємна людина, може завдяки одному вчинку розкритися зовсім з іншого боку і навпаки: *"Хіба не буває, що в одному-єдиному вчинку людина розкривається в усій своїй душевній красі!?"*.

Лексема *краса* фокусує увагу на картині природи в творі І. Нечуй-Левицького "Живцем поховані": *"Яка тут краса, яка пишнота на левадах!"* Краса в художній тканині твору – це широка розложиста долина, левада закидана садками, буйна зелень, кучеряве зелене море, тонкі тополі, прозорий туман, сиза імла та ін.

Описуючи пейзажну картину Михайло Коцюбинський використовує лексему *краса*, вміщуючи в ній усі природні можливості (прояви): *"Коли він зійшов на горбок, перед ним встали в повній красі всі ниви, широке поле, зелена пляма низької луки, далека смужечка лісу"*. Саме широке поле та далека смужечка лісу наповнює лінгвопоетичне поле концепту *краса* в художній картині світу М. Коцюбинського.

Поетичний дискурс Івана Франко наповнений почуттями до рідної України, до його природи і людей. *"Як я люблю тебе, мій рідний краю, Як я люблю красу твою, твій люд"*. Поет вірить, що тільки своєю працею та своїми руками можна щось змінити. Для Івана Франка краса рідного краю ототожнюється з *красою* люду.

В наступній цитаті з твору "Тарас Бульба" Олександр Довженко використовує лексему *краса* для того, щоб показати найкращий полк бурих коней, в якому вони підібрані один під одного: *"З кріпосної брами вилетів гусарський полк, краса всіх кінних полків"* (О. Довженко).

У поетичній картині світу митці представляють красу людини на фоні опозиційних відношень до концепту *потвора*. Оpozитиви, вербалізовані контрадикторними антонімами, репрезентують відсутність зовнішньої краси, що викликає авторське співчуття до некрасивої людини: *"Кажуть: вона некрасива, Люба... Важко негарною в світі жити"* (С. Тельнюк). Натомість опозитиви, що виражені комплементарними антонімами, позначають духовну потворність людини й передають негативний модус: *"Собою ж прикриваю, мов забралом, здебільшого – обкрадених потвор"* (Б. Нечерда).

Письменники використовують лексему *краса* не лише для того, щоб показати зовнішню і внутрішню красу людини, природи, а й красу мови, її велич та могутність: *"Боротьба за чистоту, красу і багатство української мови... — це наша спільна справа"* (Максим Рильський).

Лексема *краса* ототожнюється із українським словом, українською поезією, українським народом:

- *"Священна чаша доброти / В руках всеспільності й любові. / І світ, об'єднаний у слові Краси, і правди, і мети"* (М. Вінграновський);
- *"Поезія – то сплав ума й краси"* (Д. Луценко);
- *"Не віддасися ворогу в ясу, Якщо ти зміг, товаришу, збагнути свого народу велич і красу"* (В. Симоненко).

У поетичних текстах українських авторів простежується зв'язок *краси* з працею: автори характеризують красу як ознаку праці, водночас вони вважають саму працю джерелом і причиною краси:

- *Так праці одержимої краса одна підносить високо над світом...* (С. Йовенко);

- І від роботи совістю яснів. А все навкруг текло й переливалось із чорноробства в радість і красу... (О. Довгий).

Маніфестом концептуального поля лексеми *краса* в українському художньому дискурсі можна вважати вірш "Краса" Миколи Вороного: *Мій друже! Я Красу люблю, / І з кожної хвилини / Собі ілюзію роблю, / Бо в тій хвилиності ловлю / Я щастя одробини. / Що є життя? Коротка мить. / Яке його надбання? / Красою душу напоїть / І, не вагаючись, прожить / Хвилину раювання. / Краса! На світі цім Краса – / Натхненна чарівниця, / Що відкриває небеса, / Вершить найбільші чудеса, / Мов казкова цариця. / Її я славлю, і хвалю, / І кожну її хвилину / Готов оддати без жалю. / Мій друже, я Красу люблю... / Як рідну Україну!* (М. Вороний).

У вірші поет звертається до читача і возвеличує красу як царицю та визнається їй у любові, протиставляючи рідній Україні. Наділяючи красу надзвичайними можливостями, автор каже про життя, як про мить, швидкоплинне явище головним завданням якого є збагатитися красою у повній мірі: *"Що є життя? Коротка мить. / Яке його надбання? / Красою душу напоїть / І, не вагаючись, прожить / Хвилину раювання"*.

Отже, концепт *краса* знаходить своє відображення в текстах багатьох українських письменників. Художній дискурс дає можливість виокремити лексеми-репрезентанти концепту *краса* згідно кількох тематичних груп:

1. Зовнішність красивої жінки. Лексеми-репрезентанти: **чорні брови, карі очі, вуста червоні, білолиця, чорнява** та ін.;
2. Краса богинь, цариць. Лексеми-репрезентанти: **надхмарна, несказання** та ін.;
3. Чоловіча зовнішність. Лексеми-репрезентанти: **широкоплечий, високий лоб, чорні брови, ціла грива міцного волосся, зітканий із м'язів, стрункий** та ін.;
4. Внутрішня краса людини. Лексеми-репрезентанти: **краса душі, душевна краса** та ін.;
5. Краса природи. Лексеми-репрезентанти: **тонкі тополі, широкі поля, розкішні квітники, буйна зелень, прозорий туман, чепурні хатиночки** та ін.;
6. Краса української мови та поезії. Лексеми-репрезентанти: **чиста, багата, священна чаша, сплав ума** та ін.;
7. Краса тварин. Лексеми-репрезентанти: **краса всіх кінних полків**;
8. Краса людської праці з лексемами репрезентантами: **одержима, праця – радість і краса**.

У поетичних текстах домінує репрезентація зовнішньої краси людини, що свідчить про визначальну роль зорового аналізатора в процесі сприйняття цієї ознаки й формування авторських уявлень про неї. Вияв зовнішньої краси поети пов'язують із молодістю, здоров'ям, силою, статуєю, рисами вдачі. Концепт *краса* людини репрезентується на фоні опозиційних відношень до концепту *потвора, некрасива, негарна* тощо.

Література

1. Бирик С.П., Ермоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови / С.П. Бирик / НАН України. Інститут Української мови. – Київ: Довіра, 1998. – 431 с.
2. Вороний Микола. Поезії. – К., 1929. – 32 с.
3. Демьянков В.З. Понятия и концепт в художественной литературе / В.З. Демьянков // Вопр. филологии. – 2001. – № 1. – С. 35–47.
4. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. У 4 кн. Кн.4 / Упоряд. В. Яременко, Є. Федоренко, О. Сліпушко. – Київ: Рось, 1995. – 703 с.